

A pécsi Tettye

Pécsi ember előtt varázsa van ennek a szónak. Egy letűnt kor rég porrá omlott szerelmese így ír róla: „Gyermekkorunk minden szép emléke ehhez a szóhoz fűződik. Itt labdázgattunk, mint diákok ide jártunk tanulni a csobogó patak mellé, s mint ifjak, itt szőttük ábrándjainkat.”¹ Ezek az emlékek ragadnak magukkal, amikor az irodalom adatforgácsaiból képpé kívánjuk összerakni a Tettye történetét.

A Tettye név idő folyamán sok vitára adott okot. Pécsi tudósok (Szönyi Ottó, Németh Béla, Forbáth, Hodinka, Klemm) — hogy csak a régebbi generációból említsünk — származtatták szláv szóból, finnől, törökből egyaránt. A legelterjedtebb magyarázat szerint az *oszmán-török* szókinccs *tekia, tekke, tekka* szavából származik, ami kolostort jelent.²

A tettyei épületmaradványok Szatmári György (1457—1524) pécsi püspök nyári palotájának romjai. Szatmári gazdag nagybátyja, a beszercei Kterschmer Lőrinc anyagi támogatásával végzett a bolognai egyetemen. Működését Bakócz Tamás primás pártfogoltjaként kezdte a királyi kancelláriában és tüneményes pályát futott be. Szép stallum lehetett abban az időben a pécsi püspökség, ha csupán kinevezési díjul 3300 aranyforintot fizetett ki a pápának.

A korszerű műveltséggel rendelkező püspök irányította II. Ulászló, majd II. Lajos alatt a külpolitikát, de az ország belügyeit is.³ Bökezű mecénás hírében állt a hazai és a külföldi körökben egyaránt. Gazdag könyvtárának csak néhány darabja maradt fenn külföldi gyűjteményekben, de sokan dedikálták kinyomtatott műveiket Szatmárinak. Irodalmi munkája nem maradt reánk, de ha rendelkezett is költői vénával, az ország ügyvitele a zavaros időkben aligha adott teret annak kibontakozására. Nagynevű püspökelődjének, Janus Pannoniusnak a verseit ő adatta ki Bonnban. Udvarába humanista tudósokat hívott meg, akik összeköttetést tartottak fenn az itáliai humanistákkal, és újplátonista szokás szerint „tudós társalgással fűszerezett symposionokat” rendezett.⁴ A legjobb itáliai építészeket és szobrászokat telepítette pécsi udvarába. Új püspöki palotát építtetett reneszánsz stílusban. A székesegyházban maig meglévő *pasztoforiuma* a reneszánsz művészet egyik kiemelkedő alkotása.⁵

Szatmári György pécsi püspöksége idején (1505—1521) a reneszánsz életszemléletnek megfelelően a városfalakon kívül, a Mecsek oldalán festői panorámába építette fel nagyszabású nyári palotáját a Tettyén, bővizű forrás közelében, a sziklakatlan déli peremén.⁶

A tettyei várkastély három szárnyra épült, a déli oldala nyitott volt. Az épület délkeleti sarkából torony emelkedett ki. Főkapuja a keleti szárnyon nyílt, ahonnan a belső udvarba lehetett jutni. Ettől északra felé nyílt a széles középső kijárat, majd a nyugati kapu. Emelétére olasz mintára nyitott lépcső vezetett fel, tetején szabad erkéllyel. Helyiségeinek egykori rendeltetését manapság már bajosan olvashatjuk ki a romokból, kivéve a keleti épületszárny földszinti

¹Reéh György: Részletek a Tettye monográfiájához. (A Tettye c. alkalmi lap. Pécs, 1917.)

²Dunántúl, 1917. augusztus 7—17.

³Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. (Bp., 1955. 209—250. old.)

⁴K. Obermayer Erzsébet—Horváth István Károly: Egy humanista élete és működése a Mohács körüli évtizedben. (Századok, 1955. 5—6. sz. 733. old.)

⁵Kobdebbő Gyula: A reneszánsz építés kezdete Magyarországon. (Magyar Építészet, 1909. 1. sz.) — Németh Béla: A Tettye múltjáról. (A Tettye c. alkalmi lap, 1903.)

⁶Szönyi Ottó: Pécs város története. (Magyar Művészet, V. évf. 1909. 400. old.) — Szönyi O.: A pécsi székesegyház. (Uott, 486. old.)

szobájáét, amely ma is érzékelhetően házikápoina céljait szolgálta. A kastély földszintjén a személyzet lakásai és az istállók helyezkedtek el. Az emeleten lehettek a püspök tágas és fényes palotatermei. Ablakkeretei faragott kőből készültek. Az itáliai reneszánsz hasonló rendeltetésű nyári palotáinak, villáinak megfelelően az udvar felőli részen nagy, árkádszerű, díszes kiképzésű nyílásokat tétélezhetünk fel, innen a legszebb a kilátás a városra. Tetőzetnek nyoma sincsen; alighanem lapos volt és fából készült, színes cseréppel fedett.⁷ A csillogó tetőzetről

Evlia Cselebi török világutazó is megemlékezett Pécssett jártában, és áradozva beszél a Tettye fenséges panorámájáról is.⁸ Valóban csodás lehetett a kastély, melyet gondozott, dús kertek, haragoszöld erdők, a hirtelen emelkedő hegy, az örökké zúgó forrás és patak öveznek. A nagy esésű Tettye-patak vize gabonaórló és löportörő malmokat hajtott kattogva alább, a palota nyugati oldalán.

1543-ban Pécs városát is bevette a török. Ezzel le is zárult a Tettye sorsának első fejezete. A kastélyba táncoló dervisek kerültek. *Evlia Cselebi* „a magányos élet útján haladók különleges zárdájának” nevezte.⁹

A hódoltság után már romos állapotban került vissza magyar kézre a tettyei épület. *Vecci*

⁷A pécsi Szent Péter-székesegyház eredete (Szőnyi Ottó hagyatékából). *Irta Gosztonyi Gyula*. (Pécs, 1930. 81. old.) — *Szőnyi Ottó*: A pécsi vár. (Pécs szab. kir. város „Majoryssy Imre” Múzeumának 1939–40. évi Ertesítője. Pécs, 1940. 55–57. old.)

⁸*Evlia Cselebi* török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664-ben. Ford.: *Karácson Imre*. (Bp., 1904.)

⁹U.a.

ván nevelőkkel. Ha eltekintünk a pesti intézettől, hiszen itt végezte az első két osztályt a kis Ferenc, akkor a közeli Vác és Cegléd jöhetett csak számításba. Ezen megfontoláson kívül föltehető a nevelőszülőkkel való ismeretség. A budai Reinfuszoknak baráti, talán rokoni kapcsolatuk lehetett a Schédel, illetve a Thalherr familiával.

„Október 31-én sirva búcsúztam ugyan anyámtól, de egész készséggel, bizonyos ünneplés hangulatban ültem be a kocsiba, melyben atyám maga vitt a kíváncsian várt új világra.”

A gyorskocsi éppen leendő szállása előtt állt meg a ceglédi piactéren, a fallal kerített görkös templom, a lóváltó postaállomás és a vele szomszédos iskolánál, a nagy vakáció utolsó napján. Az iskolai év a Mária Terézia által kibocsátott Rátio értelmében november elsején kezdődött.³

„Lakásom Bischof(!) Józsefnél volt, a ceglédi fő nemzeti iskola igazgatójánál, ki a harmadik osztálynak, melyet első deáknak híttak, tanára is volt.”

A szkolát, teljes néven Ceglédi Királyi Politico Fundationális Fő Oskolát a clarissa földesszonyok alapították, rendjük fölösztatása után pedig a közalapítványi uradalom tartotta fenn. Igazgatója a tisztartó volt, Bischoff az ügyvezető, aki magát számos aláírásán „legöregebb tanító”-nak mondja. A nevelők kommencióban szolgálati lakást, kétszerest, búzárt, árpát, kölest, szalmát, tűzfát és vörös bort kaptak, negyedévenként kimérve.⁴ Kétszázforintosuk évente 147 forint volt, az ügyvezető 167 forint.⁵ A két alsó osztályos tanító átellenben lakott a Professor Wohnungban, míg a harmadik klasszis tanára az iskola emeletén. Konyhájából nyílt a grammatikai osztály, az igazgató és a kis Ferenc szobája. A többi tanuló a másik ajtón, a tornácra lépett be a tanterembe. A földszinten volt az első és a második osztály.⁶ Az egyik földszinti tanterem dongaboltozatával és csúcsíves ablakaival középkori eredetű volt, a régi rektorok által vezetett plébánia, később városi iskola, s a reformációban 1550-től a kalomista schola, melyben számos prédikátor, köztük Szegedi Kis István is tanított. Az 1750-es években perelték vissza a katolikusok. A Rátio végrehajtásakor toldották meg és emeltek rá egy másik szintet. A jelen század első éveiben bontották el, a mai Kossuth tér szabályozásakor.⁷

„Az úron és asszonyon kívül, kiket papának és mamának kellett hívnom, feltétlenül engedelmesskedtem. Két lányuk is volt új szüleimnek, kiket tehát nővéreimnek volt szabad tekintenem s akik velem igazán testvériesen is bántak. Szerettek s atyjoknál buzgó közbenjáróim voltak. Rozália és Mari — jól tudom, 19 és 17 éves — szorgalmas és szép-viseletű lányok voltak, az ifjabbik szép is. A német szó tilva lévén, szerencsétlen voltam volna, ha Rozália, ki jól tudott németül, titkon nem tanít, hogy ezt így meg úgy mondjam. Náluk nélkül dehogyan lettem volna hüsvét körül már oly meglehetősen magyar gyerek. Pajtásaim közül különösen jól voltam a két Bobory fiúval.”

A ceglédi tágas piactéren, az iskola és a plébánia során állt az uradalmi kasznárház. Bobory János frumentárius, a helyi vallásalapítványi birtok harmadik tisztviselője volt a tisztartó és a számtartó után. Már a XVIII. század végén találkozunk nevével az anyakönyvekben és az uradalmi iratokban. Felesége Főrián Antal tisztartó nővére volt, Ceglédnén nyolc gyermekük született. Schédel Ferkó a vele egyidős Györggyel és a két évvel fiatalabb Károllyal barátkozott. A Boboryak közül két honvédtiszt halt hősi halált a szabadságharcban. Bobory Károly Ceglédnén végezte a fő nemzeti iskolát, közbülső és egyetemi tanulmányait Vácott, Pesten és Bécsben. A pesti egyetemen a keleti nyelvek professzora lett, később ceglédi plébános. Forradalmi magatartásáért és a Makk-féle összeesküvésben való részvételéért,⁸ leginkább azonban a ceglédi zsinat összehívásáért ítélte el a reakció tizenöt évi várfogságra. A magyar polgári forradalom idején ugyanis betöltetlen volt a püspöki szék Vácott, a kormányzó főpap körleveleiben a forradalom és a honvédség ellen kényszerítette a híveket és a papságot. A Bobory által

¹Toldy Ferenc: Ekkor lettem magyarrá. Budapesti Szemle, 1879.

²Fináczy E.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, I—II. k. 1899/1902.

³Magyar pedagógiai Lexikon. Révai Nyomda, 1935/I. r. 563. old.

⁴Tabella a ceglédi vallásalapítványi uradalom alkalmazottjainak természetbeni járandóságairól, 1791—92. április 30. Eredetije Cegléd város levéltárában, uradalmi iratok.

⁵A ceglédi uradalomnak 19 fizetési alkalmazottja volt, élén a tisztartóval, végezve az erdőkerülőkkel. A természetbeni járandóságon kívül évi pénzeket is kaptak. Eredeti kimutatás 1828-ból. Cegléd város lt., uradalmi iratok.

⁶Ceglédi Rom. cath. Oskolának Rajza. Felmérte és rajzolta 1840-ben Giba Antal mérnök. Eredetije a ceglédi Kossuth Múzeumban.

⁷Hübner Emil: A ceglédi iskola. (In: Borovszky Samu szerk.) Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye Monográfiája. Bp., 1910. II. k. 213—214. old.

⁸Magyar Antal: Bobory Károly. Cegléd, 1977. Kézirat a ceglédi Kossuth Múzeumban.

összehívott ceglédi zsinat száz káplánja és plébánosa hűséget fogadott a forradalomnak, megtagadta az engedelmességet Vácnak, és Boboryt választották meg püspöki hatáskörű egyházmegyei kormányzónak. Járt a harctereken is. A bukás után hat évet töltött vasban a hírhedt császári várbörtönben, Josefstadtnban.

□ — „Nagysándor Józsi pajtásom szüleinél töltöttem Abonyban a húsvéti fériákat, s ki szegény magyar tábornok — a vesztőhelyen végezte 35 évvel utóbb az életét.”

Szorgos kutatásaim ellenére sem sikerült Abonyban föllelnem a Nagysándor családra vonatkozóan legcsekélyebb nyomot sem. Az ottani helytörténészek postamesternek vagy gazdasztiztnek vélik az apját.

□ „A tavasz és nyár éppen boldoggá tettek. Úti tapasztalataimat gazdagította Palik ceglédi káplán, ki Törtelen plébánossá lévén, egyszer oda kihozatott, s ott csodáltam Vida László kastélyát. Palik több úri házhoz elmenvén tisztelkedni, s magamat is elvívén, nem akarták neki elhinni, hogy lévén előtt még amolyan német fiú voltam.”

Pálik István is megszenvedett a magyar polgári forradalomhoz való ragaszkodásáért. A szabadságharc bukását követő császári megszállás emberei a templomban a forradalomért fohászoló imára akadtak, s ezért az idős Pálikot megkötözött kézzel, gyalog hajtották föl a budai helyőrségi fogházba a kardos, puskás osztrák lovas katonák.⁹

Vida László történelmi nemes földbirtokos a második magyar színtársulat igazgatója, drámairója volt. 1809-ben vette át a pesti Hacker-házban működő színtársulatot, és birtoka jövedelméből alakította át az addig báli mulatságokra használt tánctermet színházzá. Felfedezettje volt — többek között — Széppataki Róza, a magyar vándorszínészet felejthetetlen művésze, a mindmáig emlegett Dérnye. Vida kedvese Bárany Katica színésznő volt, szerették egymást meleg szerelmmel, s amikor megszületett kisfiuk, kiköltöztek Törtelre. A kis grammatista Ferenc látható az akkor java korában lévő Vidát családi boldogságában.¹⁰

„Gyakran mentünk ki egy nagy kertbe, mely — gondolom — Bischof (!) volt.”

Cegléd egyik tizede a kertváros az 1810. évi városrendezéskor keletkezett három- négytized száz négyszögöles parcellákkal. Ezekhez a jobbágyoknak nem volt jussuk, azoknak volt földjük elegendő (Cegléden 96 kh volt egy egész jobbágytelek), így a szellérek, honorációrok és a kézművesek szereztek itt maguknak konyhára való zöldségtermesztő helyet az uradalomtól. Minden tanítónak — közöttük Bischoffnak is — volt itt veteményeskertje, a városmágtól mintegy nyolcszáz méterre. Házak akkor még nem épültek rajta, minden parcellát líciummal kerítették. Neveztek Zöldséges-, Selyemréti-, vagy a mellette zakatoló vízzimalomról Pitlikertnek.¹¹

„1814. augusztus 31-én apám értem jött. (A tanév szeptember 21-én fejeződött be, vagy hamarabb vitték el, vagy Toldy nem emlékezett az időpontra, évtizedekkel később.) Elbúcsúztam a mogorva ceglédi apától és a zsémbes mamától is, ami már könnyebben ment, de annál nehezebb volt az elválás fogadott nővéreimtől. Szerettek, szerettem, megsirattam őket.”

Bischoff József 1788-ban került Ceglédre tanítónak, valahol a Délvidéken született 1760-ban — sejteti a zombori előző tanárkodása. A budai Reinfusz Annával föltehetően a Vizivárosban vagy valamelyik várbeli templomban kötött házasságot a kilencvenes években. Három gyermekük volt, Rozália, Mária és József. Az utóbbiról a keresztelei bejegyzésen kívül semmit sem tudok.¹² Reinfusz Anna hosszú életet élt, még dédunokáit is dajkálhatta. Nyolcvanhét évesen halt meg kolerában, Cegléden, túlélve Rózát, férjét és tán a fiát is, sőt unokája első feleségét is. Toldy írja, hogy az ötvenes években Cegléden járt, megnézte a régi iskolát, de ha kereste volna, még találkozhatott volna nevelőanyjával.

A nevelőapa hetvenéves korában, 1830-ban ment nyugdíjba, ünnepélyesen búcsúztatták.¹³ Még három évet élt, 1833. április 28-án halt meg.¹⁴

A szép Bischoff Mária 1816. december 15-én ment férjhez. Valami oknál fogva sürgősen, mert a püspök engedélyével fölmentették az adventi vigassági tilalom és a kétszeri templomi kihirdetés alól. Ez akkor nagy dolog volt, bizonyítja a matrikula, mert december havában csak ez az egy esküvő volt.¹⁵

⁹Borovszky: i. m. I. k. 153. old.

¹⁰Magyar Életrajzi Lexikon.

¹¹Hidvégi Lajos: Kertváros. Pest megyei Hírlap, 1977. június 19.

¹²Bischoff Mária és József keresztelei adatai 1796., ill. 1798-ból: Ceglédi O-plébánia keresztelei anyakönyve.

¹³Bischoff József nyugdíjazás iránti kérelme 1830. július 10. Eredetije a ceglédi városi lt.-ban, uradalmi iratok.

¹⁴Bischoff Rozália halotti bejegyzése a ceglédi O-plébánia anyakönyvében, 1831. aug. 24. Bischoff József halotti bejegyzése uo. 1833. április 28. Bischoff Józsefné Reinfusz Anna halotti bejegyzése uo. 1855. szept. 6.

¹⁵Bischoff Mária és Barta Pál házassági bejegyzése uo. 1816. dec. 15.

¹⁶A Ceglédi Áll. Polgári Fiú és Leányiskola értesítői.

Völegénye Barta Pál tószegi notárius elvitte magával. Egy fiukról tudok, Barta Ferencről, aki visszazármazott Ceglédre, itt kötött házasságot 1848-ban. Első felesége meghalt, megnősült másodszer is. Geiger Máriát vette el. Sógora, Geiger József városi tisztviselő negyvennyolcban a lovas nemzetőrök választott parancsnoka volt, ő vezette föl a ceglédi lovasokat a pákozdi csatára. Barta Ferenc honorácior tanácsstag lett, jelentős szerepe volt a megyei törvényszéknek Ceglédre helyezésében, majd a polgári iskola szervezésében. Egyszer már föl is ajánlották neki a polgármesteri széket, de nem fogadta el. Másodszer már igen, mégpedig 1872-ben. Polgármestersége idejére esett a várfogságból szabadult, papi állásától megfosztott Bobory Károly országgyűlési követsége, Kossuth Lajos mandátuma és a turini zarándoklat megszervezése. Száz ceglédi polgárt vezetett Itáliába az agg kormányzóhoz. Legifjabb leányai, Berta és Mari osztálytársai voltak a ceglédi polgáriban Kodolányi János anyjának, Martinovich Ilonának és Kárpáti Aurél legidősebb nővérének, Vilmának.¹⁶

A Bischoff család kihalt, a kétszázhet éves iskola azonban — új épületben és más névvel — ma is működik. Hajdani növendéke emlékét szerte az országban utcák és intézmények őrzik. Toldy Ferenc nevét a Ceglédi Városi Kórház, születésének száznyolcvanadik évfordulóján, 1984 októberében vette fel.

Hidvégi Lajos

MEGJELENT!

Bodor Antal—Gazda István:

Magyarország honismereti irodalma, 1527—1944.

Ára: 205 Ft

A honismereti kutatók e nélkülözhetetlen kézikönyve utánvétellel is megrendelhető Budapestről az Akadémia Könyvesboltból. (Bp., V., Váci u. 22.) Ugyanitt kapható **A magyar családtörténeti és címertani irodalom, 1561—1944** című összeállítás 180 Ft-os áron.

Mindkét mű a TUDOMÁNYTÁR elnevezésű, új, tudományos könyvsorozatban jelent meg. Idén még a következő kötetek várhatók: *Kiss Áron: Magyar gyermekjátékgyűjtemény — 1891.* (Kodály Zoltán és Bartók Béla előszavával), *Pecz Vilmos: Ókori lexikon, I/1 kötet, Finánczy Ernő: Az ókori nevelés története, Szentpétery Imre: A kronológia kézikönyve (részletes ünnepi kalendáriummal), Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve.* (Könyvtárosok, kutatók alapvető segédeszköze.) A kötetek többségéhez előszó, kisértőtanulmány és bibliográfiai függelék járul.

TUDOMÁNYTÁR: klasszikus művek bővített utánnymomásai. 1984-ben nyolc kötete jelenik meg!